

Törteli Telek Márta

NYELVÜNK ÉRTÉKE

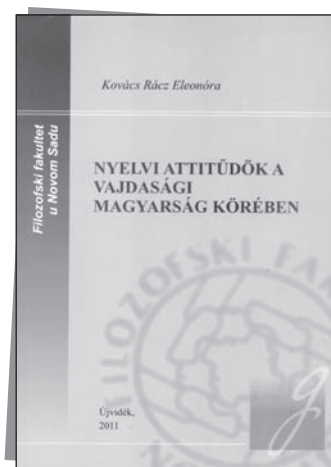
The Value of Our Language

Kovács Rácz Eleonóra: *Nyelvi attitűdök a vajdasági magyarság körében.* Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék, 2011

A nemrégiben megjelent kötetből értesülünk a vajdasági magyar kisebbségnek a saját anyanyelvéhez, valamint a szerb nyelvhez fűződő attitűdjéről. A vizsgálat keretében kitértek az anyanyelv lehetséges meghatározásaira, felmérték, hogy az adatközlők mely megközelítéseket érzik leginkább magukénak. Párhuzamot vontak a település beszélt magyar nyelve és a magyar köznyelv között – azok szépsége és hasznossága vonatkozásában. Feltárták a beszélt magyar nyelv helyzetét aszerint, hogy egyes szituációkban mely nyelven kommunikálnak az adatközlők. Ugyanakkor a magyar és a szerb nyelv párhuzamba állításával megtudhatjuk, hogy mely nyelvet vélik szebbnek és hasznosabbnak a megkérdezettek. Mivel azonban a vajdasági magyar nyelv kisebbségi helyzete révén kontaktusváltózat, ezért elkészítették a magyar nyelvben alkalmazott szerb nyelvű szavak jegyzékét.

A munka előzményeit képezik azok a Kárpát-medencét érintő attitűdkutató-sok, melyeket Kiss Jenő, Kontra Ferenc, Cserniczkó István, valamint Borbély Anna, Péntek János, Lanstyák István, Sándor Anna és még sokan végeztek a magyar nyelvű közösség országhatáron belüli és kívüli régióiban. A doktori disszertáció a Göncz Lajos által végzett vajdasági kutatások továbbgondolása és kiterjesztése az újabb helyi jellemzők figyelembevételével.

A begyűjtött tényanyag nyelvi feldolgozását három részben végezték. Ezt megelőzően tisztázták a nyelvi attitűdvizsgálat során felmerülő fogalmakat. A magyar nyelv azon nyelvváltozatait elemezték, melyekhez a későbbiekben a nyelvi attitűdre irányuló kérdések kapcsolódnak. A nyelvi attitűd a nyelvhez vagy a nyelvváltozathoz fűződő vélemény, amely pozitívan vagy negatívan értékeli valamely nyelvet vagy nyelvváltozatot.

Bemutatták a kutatás eszköztárát, valamint felállították a hipotéziseket. Kitértek a szociolingvisztikai kérdőív tartalmi és szerkezeti felépítésére. A kérdőívek zárt és nyílt típusú kérdéseket tartalmaznak. A zárt típusú kérdések válaszai az ordinális skála, azaz a fokozatosság elve szerint követik egymást, így segítették az adatközlők válaszadását. A nyílt típusú kérdések viszont önálló véleménynyilvánítást tartalmaznak, melynek során az adatközlők megindokolhatták válaszaikat.

Borbély Anna kutatásai bizonyították, hogy a társadalmi és a demográfiai faktorok (a közösség lélekszáma, a települések szétszórtsága, illetve koncentráltága, a településen élő nemzetiségek számaránya, a házasságok típusai stb.) befolyásolják a nyelvcsere folyamatát, ezzel egy időben a kétnyelvűséget és az anyanyelvről, valamint az egyéb nyelvekről kialakult nyelvi attitűdöt is. Mivel a kétnyelvűség, illetve a többnyelvűség és a nyelvcsere egymáshoz szorosan kapcsolódó fogalmak, valamint a kétnyelvűségről kialakított attitűd és a nyelvek presztízse is kapcsolatba hozható a nyelvcsérével, szükségesnek látták egyéb szempontok mellett a települések ilyen szempontú kiválasztását Vajdaságban.

Mindennek megfelelően a kötetben rámutatnak, hogy a vajdasági magyarság számarányától függően – a tömb és a szórvány vonatkozásában – észlelhető-e lényeges különbség az anyanyelvhez, annak változataihoz, valamint a szerb nyelvhez fűződő attitűdöt illetően. A nyelvközösség területi elhelyezkedését pedig a szórvány és tömb, valamint a Bácska és a Bánát párhuzamba állításával tanulmányozzák.

A statisztikai minta bemutatásakor láthatjuk, hogy a kutatómunka nyolc bácskai és nyolc bánáti települést ölel fel. Ezek a következők: Szabadka, Csantavér, Zenta, Kishegyes, Szenttamás, Kúla, Újvidék, Temerin, Nagybecskerek, Csóka, Tamásfalva, Kisorosz, Magyarittabé, Ürményháza, Torda és Sándoregyháza. (A kutatás során 1165 adatközlő töltötte ki a kérdőívet.)

A Susan Gal nyomán végzett kutatások azt bizonyítják, hogy a nők és férfiak eltérő nyelvi viselkedést tanúsítanak, ezért indokoltnak látták a nemek szerinti attitűdvizsgálat elvégzését. Ugyanakkor bizonyosságot szerettek volna szerezni arról is, hogy helytállóak-e azoknak a nyelvészeti tanulmányoknak a tapasztalatai, melyek a nyelvi változásokban hangsúlyosabb szerepet tulajdonítanak az életkornak, mint a nemek közötti különbségeknek.

Fontosnak találták – úgyszintén magyarországi példák alapján – az iskolai végzettség szerinti vélemények elkülönítését is. Így minden korosztályon belül felállítottak három kategóriát: a felső- és középfokú végzettségűek mellett kitérnek az általános iskolai végzettségűek véleményére is.

Minden kérdést öt szempont szerint dolgoznak fel. Először ismertetik a teljes mintát, majd ezt követően az alábbi kategóriacsoportokat állítják fel: megismer-

kednek a bácskai és a bánáti, valamint a szórványban és a tömbben élő magyarság véleményezésének különbségeivel, de a nemek, az iskolai végzettség és az életkor alapján kirajzolódó eltérések is érdeklik őket.

Az elemzés szempontjai, valamint a statisztikai számítás menete a dolgozat minden fejezetében azonos. Először (a táblázatos számadatokat figyelembe véve) százalékarányos kimutatást készítenek, majd pedig a mintától függően az egytényezős varianciaanalízist vagy a kétmintás t-próbát alkalmazzák. Az egytényezős varianciaanalízist akkor használják fel, ha valamely nyelvi attitűdnek kettőnél több tényező vonatkozásában vizsgálják az átlagtól való eltérését, pl. a három korosztály vagy a három különböző iskolai végzettségű csoport véleményezését egy kérdésen belül. A kétmintás t-próbát két minta átlagtól való különbözőségének feltérképezése céljából alkalmazzák, pl. a bácskai és bánáti magyarság attitűdjeinek összehasonlításakor, a nemek közötti különbségek felmérésekor, vagy pedig a tömb és szórvány vizsgálatokor. Amennyiben ez utóbbi két statisztikai módszer lehetővé teszi, kiszámítják a számadatok átlagtól való lényeges eltérését.

Az anyanyelvhez fűződő attitűdvizsgálat célja az, hogy felmérje, az adatközlők mely aspektus szerint definiálják anyanyelvüket. Az anyanyelv meghatározása a Skutnabb-Kangas kritériumrendszer alapján történik a dolgozatban. A megkérdezettek 58%-a a gyermekkorban elsőként megtanult nyelvet definiálja anyanyelvként, míg a válaszadók 25%-a az anyanyelvvél való azonosulást tekintve az anyanyelv legfőbb ismérvének.

A települések beszélt magyar nyelve kontaktusváltozat, mely a magyar nyelvjárási, köznyelvi és regionális köznyelvi elemek mellett idegen nyelvi – esetünkben szerb – hatást is magán visel. A többségi nyelv szerkezeteivel és a jelentésbeli kölcsönzésekkel egyaránt hatást gyakorol a vajdasági beszélt nyelvre.

A megkérdezettek 52%-a településének beszélt magyar nyelvváltozatát és a magyar köznyelvet egyaránt szépnek találja. A sorrendben második helyen azok az adatközlők állnak, akik a magyar köznyelvet tartják szépnek (31%), míg a településen beszélt magyar nyelvváltozatról gondolják a legkevésbé, hogy a legszebb (17%). Így a kutatás 1. hipotézise nem igazolódott be.

A magyar köznyelv hasznosságának megindokolását részben a válaszok számát tartalmazó grafikon szemlélteti, részben pedig százalékarányos grafikonok mutatják az egyes domináns kategóriák teljes mintán belüli arányát. A domináns kategóriák tematikus rendszerezést követnek.

Igaznak bizonyult az a feltételezés, mely szerint a köznyelvről többen gondolják, hogy hasznos (68%), mint a település beszélt magyar nyelvééről (32%). A hasznossági szempont megindokolásakor két nagy oksági csoportot tüntetnek föl: nyelvi és nyelven kívüli okokat, azonban gyakran előfordul, hogy e kettőt ötvözik.

A 2. számú hipotézis is helytálló volt, mert a települések beszélt nyelvének hasznosságát az adatközlők 60,79%-a azzal indokolja, hogy ezzel kommunikálnak környezetükben, a helyi igényeknek, a beszélőközösség nyelvtudásának és elvárásainak megfelelően. Emellett az adatközlők hozzászórtak településük beszélt magyar nyelvéhez, nyelvi gazdagságként élik meg azt, valamint az identitás és az érvényesülés eszköze számukra. Mindehhez érzelmi ok és az átörökítés tudata is társul.

A 3. számú hipotézis csupán részben nyert igazolást, hiszen a köznyelvet a megkérdezettek legnagyobb arányban (39,88%) a kommunikáció szempontjából tartják fontosnak. Az előfordulási számarányt tekintve a második helyen a normatudat áll, míg az egyetemesség és az érvényesülés mindössze az adatok 2,14%-ában jelenik meg, tehát együttesen sem éri el a feltételezett 50%-ot. Az egyetemességet az adatközlők együtt említik az érvényesüléssel, valamint a nyelvi gazdagsággal, és szembeállítják a település beszélt magyar nyelvének egyediségével. Ez utóbbi vélemény a köznyelv egyetemessége mellett ugyanakkor fontosnak véli a különböző vidékek beszélt magyar nyelvét, mert azok színesebbé teszik a nyelvet.

A 4. hipotézis is beigazolódt, mert a magyar nyelvváltozatok kapcsán legnagyobb mértékben iskolai végzettség szerint észleltek különbségeket, de nagyok az eltérések életkor szerint is. Azonban ez utóbbi nem szerepelt a feltételezésben, ezért a hipotézist fenn kell tartaniuk.

Bartha Csilla és Borbély Anna kiemeli, hogy a kisebbség nyelvének helyzete és tekintélye aszerint változik, hogy mely színterekhez köthető a nyelvhasználat. Minél inkább visszaszorul egy nyelv vagy nyelvváltozat használata az intim szférába, annál inkább veszély fenyegeti a nyelv fennmaradását. A nyelvi hiány állandósulása, illetve közösségi méretűvé válása pedig regisztervesztéshez vezethet. A kutatás azokra a szituációkra, azaz nyelvhasználati színterekre épül, amelyekben a magyar kisebbség Szerbiában anyanyelvén, szerb nyelven vagy váltakozva mindkét nyelven beszél. A szituációk gyakorisági sorrendje az intim szférától az egyházi nyelvhasználaton keresztül a nyilvános beszélgetések irányába változik.

Az 5. hipotézis nem volt helytálló, mivel a magyar nyelvet a familiáris szférától is nagyobb arányban alkalmazzák az adatközlők az egyházi személlyel. Ugyanakkor a magyar nyelv részleges vagy kizárólagos használata a belügyi szerv kivételével a nyilvános helyeken is jelen van. A 6. hipotézis szintén csak részben nyert igazolást, mivel kizárólag vagy részben szerbül a belügyi szerv tisztviselőjével kommunikálnak a legnagyobb arányban a megkérdezettek. Az a feltételezés azonban nem volt helytálló, mely szerint a magyar nyelvhasználat a családon belül a leggyakoribb.

A magyar és a szerb nyelv párhuzamba állítása ugyanúgy hasznossági és szépségi fok alapján történik, mint ahogyan az anyanyelv vonatkozásában. Ezt

követően az adatközlők megindokolják, hogy mely szituációkban tartják hasznosabbnak a magyar és a szerb nyelv használatát. Vagyis a teljes minta szempontrendszerét két felosztás szerint kerül elemzésre: bemutatják az indítékok és a szituációk arányát.

Az előzetesen felállított hipotézis beigazolódott, mivel a megkérdezettek 53%-a a magyart tartja szebb nyelvnek, 70%-uk pedig mind a magyart, mind a szerbet hasznosnak véli.

A magyar nyelv hasznosságát befolyásoló 14 indíték közül a kommunikációs partner nemzetisége dominál, majd pedig az adatközlők az adott szituációtól teszik függővé a magyar nyelvhasználatot. A gyakorisági sorrend harmadik helyén a kommunikációs partner magyar nyelvtudásának hiánya áll, majd pedig a szükség.

A zárt típusú kérdések esetében a válaszlehetőségek az ordinális skálának megfelelően a kizárólagos magyar nyelvhasználattól kezdődően a két nyelv egyenlő mértékű használatán át a szerb nyelv kizárólagos alkalmazását tartalmazzák. A megkérdezettek véleménye szerint a magyar nyelv leginkább családon belül, azt követően pedig baráti társaságban, majd a mindennapokban és Magyarországon hasznos. Az oktatás a teljes minta csupán 6,54%-ában jelenik meg, amely meglepő adat, mert az adatközlők 60,79%-a kedveli települése beszélt magyar nyelvét, ezzel kommunikál, számára ez a nyelvváltozat a hagyományt, az identitást, a megszokást, a nyelvi gazdagságot jelképezi, valamint az érvényesülés eszköze.

A szerb nyelv hasznosságának indítékai közül a kommunikációs partnerek nemzetisége jelenik meg legtöbbször. Az indítékok sorából kiemelkedik még a szükség és a szituációtól való függés. A szituációk körében a legmagasabb arányszámot a közügyek alkotják, melyeken belül számos alcsoport található. Így a kutatás kezdetén felállított hipotézis beigazolódott, mivel a szerb nyelv leginkább a közügyek és a munkahely kapcsán bizonyul hasznosnak.

Az attitűdvizsgálatból arról is értesülhetünk, hogy az adatközlők hogyan értékelik magyar és szerb nyelvtudásukat. A magyar nyelvtudás értékelésére meghatározott válaszokat a vajdasági beszélt nyelvnek a szakirodalomból ismert jellemzői alapján építették fel. A válaszok nyelvi és nyelven kívüli aspektusokat tartalmaznak. Az adatok 30%-ában az adatközlők úgy nyilatkoztak, hogy kiválóan, választékosan beszélnek anyanyelvüket, és további 42% azoknak az aránya, akik megítélésük szerint jól beszélnek magyarul, miközben sok nyelvjárási szót használnak. A különböző környezeti hatások miatt bekövetkező anyanyelvvesztés (azaz a magyar nyelvvesztés) igen kis mértékben lelhető fel a válaszok között. Az adatközlők úgy vélik, hogy a nyelvjárási szóhasználat jellemzőbb az élőbeszédre, mint a szerb szavak alkalmazása.

A szerb nyelvtudás értékelésekor az adatközlők 59%-a úgy gondolja, jól beszéli a szerb nyelvet, további 32%-uk a közügyekkel és munkájával kapcsos-

latban kommunikál szerb nyelven. Így az előzetesen megfogalmazott hipotézis nem igazolódott be, mivel azt feltételezték, hogy a megkérdezettek többsége saját meglátása szerint a munkájával kapcsolatos témakörökben rendelkezik ki-elégítő szerb nyelvtudással.

Mindezen kívül a bánáti és a bácskai magyarság magyar élőnyelvi kommunikációjába bekerülő szerb nyelvi szókészlet feltérképezését, áttekintését és előfordulási gyakoriságát tűzték ki célul. A kutatás ezen részét Kiss Jenő véleménye ösztönözte, aki úgy véli, a magyarországi és a Kárpát-medencei őshonos magyar nyelvi kisebbségek nyelve közötti különbségek leginkább a szókészletet érintik, melyben az idegen nyelvi hatás következtében jövevény- és kölcsönszavak jelennek meg.

Mivel a kutatás folyamán főként az élőnyelvben elterjedt szókészlet felderítését végezték el, ezért a nagyobb terjedelmű megnyilatkozásokat csak részben tanulmányozták. A nyelvi adatok nem valamilyen konkrét szöveggörnyezetben fordulnak elő, így nem foglalhattak állást amellett, hogy kölcsönzés, interferencia vagy kódváltás történik-e a felsorolt esetekben. Mielőtt a grafikonos ábrázolás ismertetésére rátértek volna, bemutatták a nyelvi alakváltozatok jellemzőit, amelyekkel kutatásuk során találkoztak. A helyesírási, az alaktani és a jelentésre vonatkozó jegyek mellett jelölték a vajdasági magyar nyelvjárási alakváltozatokat, valamint az argó és a szleng előforduló szókészletét is.

A szerb szavak leggyakrabban szótári alakban fordulnak elő. Ezt követik azok a szavak, melyek magyar nyelvű jelentése nem azonos a szerb alakváltozat jelentésével, vagyis az adatközlők a magyarban a szerb nyelvitől eltérő jelentést tulajdonítanak a szónak. A harmadik leggyakoribb eset az, amikor a válaszadó magyar nyelvjárási formát tüntet fel, majd pedig a hiperkorrekciók következnek. Ezenkívül gyakoriak még a jövevénytiszta szavak is. A feltételezés beigazolódott, ugyanis a szerb szavak használata a mindennapi élet szükségleti cikkeihez köthető.

Az egyéb idegen eredetű lexémák csoportjában a legtöbb a nemzetközi vándorszó és a francia eredetű szó, az angol szavak csoportja csak a harmadik helyet foglalja el. Ezután a német eredetű szavak következnek. A legkisebb az olasz és a török eredetű szavak száma.

Az adatközlők szerb nyelvű mondatokat is lejegyeztek, melyek külön csoportot alkotnak. A magyar élőnyelvi megnyilatkozások folyamán alkalmazott mondatok (töbnyire társalgási szófordulatok) felszólítást, felkiáltást, kérdést és tényközlést tartalmaznak. A tényközlő, gyakran hiányos kijelentő mondatok állítást és tagadást fejeznek ki.

A rétegzett mintavétel alapján kérdőíves gyűjtéssel végzett kutatás konklúziója, hogy státusát tekintve mind a magyarral, mind a szerb nyelvvel szemben pozitív attitűd él az adatközlőkben. A szituációtól válik függővé, hogy mely nyelv a kívánatos. A diskurzus nyelvét főként a kommunikációs partner nyelvtu-

dása határozza meg. A nyelvválasztást befolyásoló faktorok közül a beszélgetés résztvevőinek nyelvi jártassága, a szituáció és az iskolai végzettség, valamint az életkor hat leginkább a nyelvválasztásra.

A kötetben a nyelvi tényanyag táblázatos és grafikonos bemutatását, valamint statisztikai módszerekkel történő feldolgozását fejezetenként (és a kötet végén is) minőségi elemzés egészíti ki, biztosítva a levonható tanulság általánosítását. A függelék pedig az érdeklődő olvasó számára tartalmazza a kutatás során alkalmazott kérdőívet, a lakosság számának körzetenkénti és településenkénti részletes kimutatását, a magyar nyelvhasználatban alkalmazott szerb nyelvi elemek és a meghonosodott egyéb idegen nyelvi lexémák jegyzékét, valamint a magyar élőnyelvi kommunikációban előforduló szerb nyelvű mondatok felsorolását.